

TALEN OM GUDS RIGE I DE DANSKE VÆKKELSESBEVÆGELSER

Fra pietismen til Tidehverv

Lektor, ph.d. cand.theol. Kurt E. Larsen

RESUMÉ: I artiklen gennemgås brugen af begrebet Guds rige i danske kirkehistorie ud fra syv knudepunkter: Erik Pontoppidans katekismus i pietismens tid, Grundtvigs salmer, Balslevs udbredte katekismusforklaring, Indre Mission i 1800-tallet, den Kristeligt-Sociale bevægelse i begyndelsen af 1900-tallet, Tidehvervs opgør med såvel Indre Mission som den Kristeligt-Sociale bevægelse og de endelig de især københavnske vækkelseskredse, der havde fokus på Guds rige, eskatologi og tusindårsriget.

Introduktion

Når man skal undersøge brugen af begrebet Guds rige i de danske vækkelsesbevægelser, og når man i det hele taget skal undersøge de danske vækkelsesbevægelses historie, kan man med fordel begynde med grundbogen over alle grundbøger – og det er i denne sammenhæng ikke Bibelen, men Erik Pontoppidans lærebog i kristendom, “Sandhed til Gudfrygtighed”, var den autoriserede lærebog for Danmark og Norge fra 1737 til 1794. Alle danske børn fik den lærebogs stof terpet ind i skole og til konfirmandforberedelse. Bibelen var ikke hver mands eje på den tid, men lærebogen måtte man have, for den skulle børn lære udenad.¹ Senere kom Balles og Balslevs

tilsvarende autoriserede lærebøger, der i lige så høj grad har haft betydning i deres generationer. Rent metodisk er det et godt udgangspunkt at nærlæse disse lærebøger. De var lægfolkets grundbøger. Det var også de bøger, danske præster selv havde lært som børn og som de siden underviste ud fra. Det var nogle uhyre vigtige bøger for dansk kirkeliv og kulturliv. Og hvad skrev så Erik Pontoppidan om Guds rige?

1. Pietismens anliggende var at få præciseret skellet mellem Guds rige og verdens rige, mellem sande kristne og navnkristne

Erik Pontoppidans nævner “Guds rige” i 23 af sine 759 spørgsmål i “Sandhed til Gud-

frygtighed”. For Pontoppidan var skellet mellem sande kristne og de kun navnkristne vigtigt. Alle i Danmark var dengang døbt i kongens kirke. Alle gik også i kirke, for det skulle man. Men dette betød slet ikke, at alle blev regnet for sande kristne af kongens og hans gejstlige. For at understrege dette bruger Pontoppidan bestemte NT-udsagn om Guds rige. Han citerer Paulus-ord (fx Gal 5,19ff, 1 Kor 6,9-10) om at den, der lever i åbenlyse synder og ikke omvender sig, ikke har del i Guds rige. Det gælder spørgsmål 215, 222, 234 – og 69:

Spørgsmål 69: Hvorledes kan man gøre andre skabninger til sine afguder?

Når man forelsker sig således i dem, at de drager hjertets højeste glæde, trøst og tillid fra Gud til sig, hvilket særdeles kendes hos gerrige, som vil tillige tjene Gud og mammon, og kaldes derfor afgudsdyrkere.

Kol 3, 5. og Ef 5, 5. For dette må I vide, at ingen skørlevner eller uren eller gerrig, hvilken er en afgudsdyrker, har arv i Kristi og Guds rige.

Et andet vigtigt anliggende for pietisten Erik Pontoppidan var, at man ikke kunne være en sand kristen uden at være genfødt ved troen. Genfødselsbegrebet var vigtigt for pietismen, og derfor citerede Pontoppidan flere gange Jesu ord fra Joh 3,3 om, at man ikke kan komme ind i Guds rige uden at fødes på ny, for eksempel spørgsmål 393:

Spørgsmål 393. Skal da alle de, som bliver i deres syndestand og naturlige fordærvelse, udstå sådan straf i evighed?

Ja, visselig.

Joh 3, 3. Uden nogen bliver født på ny, kan han ikke se Guds rige.

Spørgsmål 577 er vigtigst, når det gælder hans positive forståelse af begrebet Guds rige:

Spørgsmål 577. Hvor mange slags er Guds rige?

Tre slags, nemlig:

1) Naturens rige, hvori han ved sin almagt styrer alle skabte ting efter sin vilje.

2) Nådens rige, det er kirken eller de helliges samfund, hvor han ved sin Helligånd i ordet og sakramenterne regerer sine troende børn.

3) Ærens eller herlighedens himmelske rige, i hvilket de, der hører Kristus til, evindeligt skal herske med ham i fuldkommen glæde og salighed.

Spørgsmål 578. Hvilket af disse riger beder vi om i den anden bøn?

Om nådens og herlighedens rige.

Der er tre slags Guds rige: Naturens rige, nådens rige og herlighedens rige. Pietismens vækkelse fik trukket eskatologien og håbet frem igen, så derfor var der i talen om Guds rige både et “allerede” og et “endnu ikke”. Til nådens rige her og herlighedens rige hisset hørte kun de sande troende og det var disse rigers komme, man bad om i Fadervor. Anliggendet var altså igen at få præciseret skellet. I 577, pkt. 2, mærkes det derved, at Pontoppidan hellere ville kalde Nådens rige for “de helliges samfund” end for “kirken”. De helliges samfund var fællesskabet af de sande troende, mens kirken var den institution alle var medlemmer af. Det er også kun de “troende børn”, der regeres af Gud ved Ånden – ikke alle døbt og navnkristne.

Endelig var det et anliggende for Pontoppidan, at det krævede kamp og strid at være en sand kristen og høre til i Guds rige. Det var ingen let og selvfølgelig sag, selv ikke i et statskirkeligt og kristent land som Danmark.

Spørgsmål 621: Hvorfor er korset saligt? Fordi det dæmper synden, kødets selvrådighed og verdens kærlighed, opvækker længsel efter den evige ro, det øver, prøver og styrker troen og dens frugter, bøn, Guds Ords betragtning, ydmyghed, tålmodighed, erfaring, håb, giver lejlighed at Guds nåde og almægt kan kendes i vore skrøbeligheder, *gør os ligedannede efter Kristi bilde og baner vej til desto større herlighed. ApGern 14,22:* Os bør at indgå i Guds Rige ved megen trængsel.

419. Har denne konge da også et kongerige?

Ja, men et åndeligt, som er hans kirke eller nådes rige her på jorden, hvorfra han forflytter sine troende omsider til herlighedens rige i himmelen.

Joh 18, 36. Mit rige er ikke af denne verden.

I oplysningstiden i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet lagde man vægt på den enkeltes overgang til evigt liv ved døden. Fordi Jesus var opstanden, var der et håb om udødelighed trods graven. Det trøstede man folk med, men en egentlig eskatologi – talen om et Guds rige, der en dag oprettes i herlighed, så alt bliver nyt – havde man ikke sans for i oplysningstiden.

Det ses for eksempel af den lærebog, som biskop Balle udgav under navnet: "Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion indrettet til Brug i de danske Skoler" (udkommet 1791 og påbudt i danske skoler 1794). I Balles lærebog er begrebet Guds Rige kun nævnt to gange og begge gange uden nogen vægt. Det nævnes begge gange, fordi det indgår i nogle bibelvers, der citeres af andre grunde: 4. kapitel §5c og 6. kapitel, afsnit B. Det sidste sted er mest interessant, for her argumenterer Balle for pligten til at elske sig selv, ikke mindst den jordiske og legem-

lige side: "Omsorg for vort Legems sande Gavn, saavel som for vor timelige Velfærd lovlige Befordring." Dette tidstypiske fokus på de jordiske ting underbygger han med Matt 6,33, der – også tidstypisk – tolkes noget bagvendt. I hans oversættelse lyder verset også lidt anderledes end i dag: "Tragter først efter Guds rige, og efter den retfærdighed, som er ham behagelig, saa skal og det øvrige fornødne vorde eder tillagt."

Den store modpol til oplysningstankgangen i den danske kirke blev præsten og salmedigteren Grundtvig (1783-1872). Han gik til kamp mod oplysningsteologien, fra 1810 på bibelsk og konfessionel luthersk grund og fra 1825 "som grundtvigianer" på historisk-kirkelig grund, men kampen var dybest set den samme.

2. Grundtvigs nye sang om Guds rige som både nutidig virkelighed i menighedens gudstjeneste og som den kommende kosmiske virkelighed

Grundtvig var en af sin tids få gammel-dagstroende. En af hans indsatser for den danske kirke lå i at gå imod strømmen ved at fastholde eskatologien, og synge om gudsriget, der en dag skal træde frem i herlighed. Således fik Grundtvig udvirket, at man ikke blev stående i oplysningstidens trøstereligion, men fastholdt den bibelske storhed i talen om gudsriget. Det kom frem i salmerne, for eksempel DDS 319: Vidunderligst af alt på jord:

10. Ja, når han kommer i det blå,
er kristnes kamp til ende,
hvad troende i spejlet så,
skal salige erkende.

11. Da riget er med solekår
til syne og til stede
i evighedens gyldenår
med ret og fred og glæde.

Dette svarer til Pontoppidans tale om "herlighedens himmelske rige". Det andet element hos Pontoppidan – kirken, hvor Gud ved sin Helligånd i ordet og sakramenterne regerer sine troende børn – var også et vigtigt element i Grundtvigs salmer. Ja, dette aspekt fylder endnu mere end det første. Grundtvig var den store kirke-digter. Han talte meget om at Guds rige allerede er til stede midt iblandt os, når man samles i Guds hus, til gudstjeneste, hvor Ånden virker, hvor saligheden opleves i troen, hvor Herren selv er til stede midt iblandt folk, lyslevende.

Midt i salmer om temaet gudsrigets "alderede", føjede han også aspekter af temaet "endnu ikke" ind. Dette var således åbenbart hele tiden tænkt med i Grundtvigs kirkesalmer, for eksempel DDS 320, hvor de kursiverede ord betegner gudsrigets "alderede", mens de fede typer betegner gudsrigets "endnu-ikke".

1. *Midt iblandt os er Guds rige
med Guds Ånd og i Guds ord,
i Guds menighed tillige:
gæster ved hans nådebord.*
2. Synligt ej er her til stede
3. Men når os med Herrens stemme
Ånden kalder hver især,
*kan vort hjerte dog fornemme,
at Guds rige kom os nær.*
4. Og når vi med tro modtage
ord og Ånd i Jesu navn,
rigets frugt vi forud *smage*
i det søde frelsersnavn.
7. Blomstre op da skal Guds rige
*midt iblandt os dag for dag,
bære Åndens frugt tillige,*

9. Og når vi med ham forklares,
som os fødte her på ny,
skal Guds rige åbenbares,
synlig som han selv i sky.

Gudsriget var noget, der oplevedes af den gudstjenestefejrende menighed.

Det "fornemmedes" og "smagtes" i hjerterne, og blev tydeligt i Åndens frugter hos de kristne nu – og dog var det endnu ikke fuldt tilstede, for man smagte rigets frugt "forud" og en dag skulle det åbenbares "synligt som han selv i sky".

Grundtvig-kendere har peget på, at Gudsrigets komme i herlighed kom til at stå stærkere med årene for Grundtvig, og at han var påvirket hertil af den store eskatologiske vækkelse i England omkring 1830'erne. Den vækkelse, der førte til fornyet optagethed af Kristi genkomst inden for de etablerede kirker, og til dannelse af frikirker og sekter med vægt på eskatologi: Den Katolsk-Apostolske kirke, adventistbevægelsen og mormon-bevægelsen (Hylson-Smith 1997, 256ff). Grundtvig tog som kender af engelsk kirkeliv denne impuls med hjem til Danmark og havde det med i sine kirkesalmer. (Scharling 1950, 32). Biskop Scharling har påpeget, at det ikke for Grundtvig var sådan, at tidens jammer fik ham til at søge trøst i evigheden, men at det derimod var sådan at "netop i Glæden over Guds store Frelsesværk, som han havde oplevet i Menigheden, netop under Indtrykket af at leve i denne salige Tid har han tilegnet sig de bibelske Forjættelser om Kristi Genkomst og Herlighedsrigets Oprettelse paa den yderste dag" (Scharling 1950, 39).

Som kirkedigter tænkte Grundtvig på hele Gudsfolkets fremtid, hvor pietisterne havde det anliggende at formane den enkelte til alvorligt at søge Guds rige først. Deri lå en forskel i accentuering men ingen modsætning. Grundtvig troede heller ikke at alle blev frelst. Han var også vækkelses-

mand. Kristendom var også en personlig sag for ham – samtidig med at han altså så meget frelseshistorisk på gudsriget og havde helheden med (Scharling 1950, 55).

Endelig skal det nævnes fra Grundtvigs teologi, at han understregede at den gamle jord ikke skulle forgå, men genfødes og forklares. Der var en kontinuitet mellem denne jord og det herliggjorte Guds, jf. salmen: Rejs op dit hoved (DDS 274).

8: Da råber Herren: Jeg kommer snart!
og bruden svarer: Med lynets fart i sky jeg dig skal følge!

9: Da gjalder luren for sidste gang, da luer baven i blomstervang, da styrter dødens trone, da lutres herlig den gamle jord i skærsilds-luer på Herrens ord, da stråler livets krone!

3. Balslevs katekismusforklaring – kirkelig-åndelig-optimistisk tale om Guds rige (1849-1960)

Luthers lille katekismus med Balslevs forklaringer er et hovedværk i dansk kirkehistorie. Bogen udkom første gang i 1849, egentlig beregnet på Balslevs undervisning af sine egne børn i kristen tro. Bogen blev dog udgivet, blev populær og autoriseret til brug i skolen. Oplagstallet frem til 1951 var på 3.763.000 eksemplarer, hvilket næppe overgås af ret mange andre danske bøger. Statsbibliotekets nyeste eksemplar er fra 1999, hvor den kom i 351. oplag.

Hos "Balslev" har vi altså, hvad danske børn har lært i skolerne om kristen tro i slutningen af 1800-tallet, i mellemkrigs-tiden og frem til de første år efter 2. verdenskrig. Man kan sige, at de fik indlært en luthersk-kirkelig, en åndelig og en lidt optimistisk tale om begrebet Guds rige.

Der er en selvfølgelig tilslutning til Bibelen og Luther i "Balslev". Dertil kom, at han var påvirket af vækkelserne midt i 1800-tallet, så der var en tone af pietismens inderlighed og kaldet til personlig tro, jævnfør bogens første spørgsmål:

Balslevs spørgsmål 1:

Hvad skal frem for alt ligge os på hjerte?

Det skal frem for alt ligge os på hjerte, at vi må være og blive Guds kære børn, der lever ham til velbehag og i hans samfund bliver salige.

Luk 10,41-42: Du gør dig bekymring og uro med mange ting, men ét er fornødent.

Matt 6,33: Søg først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alle disse ting gives eder i tilgift.

Balslev skelnede ikke som Erik Pontoppidan mellem sande kristne og navnkristne. Og han talte ikke om Guds rige som de sande troende. Balslev har ikke den pietistiske vækkelses skel med, men han formanede hele det danske folk til tro og omvendelse, for uden det bliver man ikke frelst. Den enkelte må søge Guds rige og leve i troen på Gud her og nu, for at få del i den evige herlighed engang. Guds rige var for Balslev et åndeligt rige: Livet med Gud i troen, jævnfør stykke 99:

Stykke 99 (anmærkning til Luthers forklaring til 2. bøn i Fadervor):

"Jesus Kristus har oprettet Guds Rige blandt menneskene (se nr. 81) og dette rige skal udbrede sig mere og mere, indtil det til sidst fuldendes i herlighed. Vi beder at dette rige i sandhed må komme til os, så at Jesus Kristus, vor konge, hersker i os og giver os sine gode gaver her og hisset.

Luk 17,21: Guds rige er inden i jer.

Rom 14,17: Guds Rige består i retfærdighed og fred og glæde i den Helligånd."

Guds rige er her først og fremmest noget indre og åndeligt, hvilket fremgår af de underbyggende bibelord. Guds rige består i Kristi herredømme: Den indre helliggørelse, at Kristus mere og mere kommer til at herske i den troende. Som sådan skal Gudsriget være og vokse inden i os. Ved troen på Gud oplever den enkelte en stigende fred og glæde som gaver fra Kristus. Sådan sker det, at Gudsriget vokser inden i os, for Kristi herredømme er primært et indre rige. Ordene om at Guds rige udbreder sig mere og mere, kan dog måske også tolkes om kirkens og kirkens missionsarbejdets fremgang på jorden. Der er i hvert fald ingen tvivl om fremgangen. Det var typisk for 1800-tallet med denne optimisme på kirkens vegne og på helliggørelsens vegne. Det var ikke tilfældigt at fuldkommenhedslæren kunne få fremgang netop i 1800-tallets kulturelle stemning, og Balslev var som alle andre præget af denne 1800-tals optimisme. "Endnu-ikke"-aspektet har Balslev dog også med. Her på jorden har vi trods alt kun en forsmag på det, vi skal opleve i herligheden.

Vægten hos Balslev ligger på Guds rige som et åndeligt rige. Det handler om noget indre, måske også om kirkelig fremgang, men ikke om noget politisk eller socialt. Det kommer frem i spørgsmål 81:

Spørgsmål 81: "Hvad vil det sige, at Jesus Kristus er vor konge?"

Jesus Kristus, som døde for vore synder, er igen opstanden og lever i evighed som sine troendes åndelige konge, der beskærmer sin menighed på jorden og giver os et evigt liv med sig i sit rige. Joh 18,36-37: Da Pilatus spurgte Jesus, om han var jødernes konge, svarede han: "Mit rige er ikke af denne verden."

Balslev presser også et sted Luthers egen forklaring i åndelig retning, for at ingen skulle kunne misforstå Luther.

Stykke 104: Luther: "Vi beder som i denne bøn som i en sum, at den himmelske Fader vil fri os fra al slags ondt til Legeme og Sjæl, Ejendom og Ære.

Balslevs anmærkning: "I Guds himmelske Rige er der ikke Synd eller Fristelse eller nogen slags Nød og Sorg."

Balslev ville have præciseret, at Luthers ord skulle forstås om en eskatologisk udfrielse, ikke noget nutidigt.

4. Indre Mission talte om "Guds Rige" som udtryk for den bevidst troende del af de mange døbte – og om "Guds Riges arbejde" som de bevidst troendes missionsarbejde

I Indre Mission i 1800-tallet videreførte man anliggender fra både Pontoppidan og Balslev. Skellet mellem de sande troende og dem, der kun var kristne af navn, var vigtigt som hos Erik Pontoppidan. At få vist mennesker forskellen på "Guds Rige og Verdens Rige, Guds-Folket og Verdens-Folket, den store Forskel mellem de Helliges Samfund og denne Verdens Børn", det opfattede Vilhelm Beck som en vigtig opgave for en præst, for kun da kunne mennesker føres ud af verden og ind i de helliges samfund. "De helliges samfund" var hans yndlingsudtryk. IM brugte udtrykket Guds Rige i den forstand som Balslev (vistnok) brugte det: Guds rige som det kristne missionsarbejde, der skal brede sig ud over jorden og have fremgang. Beck så på IM som en del af Guds Riges arbejde. Kirken ville man i IM ikke kalde Guds rige, for folkekirken var jo en blandet skare af troende og ikke-troende. Ikke alle døbte kristne var i Guds rige – det var kun de troende (Larsen 2001, 69ff, 113ff, 201-202).

Inden for det kirkelige arbejde gjaldt det også om at drage et klart skel. Der skulle være mission i det, så mennesker førtes fra verden til Guds rige. Beck opfattede ikke alt

kirkeligt arbejde som Guds riges arbejde. Harboøre-sagen med den voldsomme avis-polemik mod IM, også fra andre kirkelige retningsers side, fik Beck til at føle, at "Verden" trådte mere fjendtligt op imod "Guds Riges Sag", og derfor var det nødvendigt at opbygge egne IM-institutioner (skoler, hoteller, sociale institutioner m.m.). IM ville være et stykke af Guds riges arbejde, men altså også kun et stykke. Andre troende kredse i kirken, der også havde et syn for levende tro, blev også anerkendt som Guds riges arbejde. Deraf opstod det pudsige begreb "Guds riges grundtvigianere", hvilket nogle i IM kunne bruge, når de talte om de vækkelsesprægede og gammelgrundtvigske folk til forskel fra andre, der også førte Grundtvigs navn (fx Christian Bartholdy om den grundtvigske pastor Viborg, i Det nye Aar 1946, 92ff).

For IM i Becks tid spillede eskatologien egentlig ingen særlig rolle. Ikke at man på nogen måde nægtede Jesu genkomst eller Guds riges oprettelse i herlighed, men kaldet til afgørelse her og nu dominerede helt. Det gjaldt at lede den enkelte fra verden til Guds rige nu gennem omvendelse og tro. Denne åndelige tale om Guds rige svarede meget godt til Balslevs lærebog. Det var der så nogle, der reagerede imod.

5. Liberalteologisk tale om Guds rige som en åndelig tilstand, der virkeliggøres her i verden som en retfærdighedens og barmhjertighedens tidsalder

Fra Ritschl og liberalteologien i Tyskland kom cirka 1880-1925 en ny forståelse af Guds rige. Nogle reagerede mod den meget åndelige og individuelle forståelse af Guds rige i vækkelsesbevægelserne. Og mod den eskatologiske forståelse af Guds rige, hvilket man kaldte en jødisk arv, som ikke kunne sige en moderne tid noget. Til gengæld

opfattede liberalteologerne Guds rige som en størrelse, der skulle og kunne mærkes her og nu, både politisk og socialt, gennem menneskers arbejde for at virkeliggøre det gode her i tiden. Ritschl satte nærmest lighedstegn mellem Guds rige og kulturfremskridt. Han var en religiøs og moralsk optimist. Han foretrak bibelordet om "Guds Rige inden i jer" og så Guds Rige som et indre rige af værdier og skønne ting. Båret af mennesker, der ville det rigtige, voksede Guds Rige som en verdslig størrelse fremad mod stadig højere fuldkommenhed (Zahrnt 1970, 40ff).

Ritschls teologi vandt meget gehør i USA, hvorfra studerende strømmede til Tyskland og vendte hjem med impulser til en Social-Gospel-teologi, hvor de med typisk amerikansk handlekraft ville arbejde for at virkeliggøre Guds rige her på jorden, hjemme og ude. Dansk kirkeliv mærkede specielt den nye gudsrigeologi på missionsmarkerne og i resolutioner fra internationalt økumenisk arbejde og missionskonferencer. Den kendte amerikanske missionær Stanley Jones holdt store møder her, men var også omstridt ved at se Guds kongehærdømme i ethvert fremskridt, der blev gjort i Guds navn. Dansk Ydre Mission arbejdede dengang specielt meget i Kina, hvor der netop i 1920'erne var mange amerikanske missionær, der havde en liberal Guds rige-teologi. Det gav konflikter med danske ydremissionærer, der typisk havde baggrund i Indre Mission (Dansk Missionsblad 1928, 612; Tidehverv 1929, 112; Liv og Lys 1934, 81).

Herhjemme i Danmark vandt de yderligtgående teologiske tanker heller ikke særligt indpas. Fra 1905 blev der en lille liberalteologisk teolog-gruppe. Mere vigtig var en kristelig-social bevægelse omkring 1910, og det var inden for denne, at en ny tolkning af Guds rige vandt indpas i Dan-

For IM i Becks tid spillede eskatologien egentlig ingen særlig rolle

mark. Den store arbejdskraft indenfor den retning var præsten Chr. Norlev (1883-1946). Hans baggrund var Indre Mission, idet han havde været bymissionær i Københavns Indre Mission. Han blev præst og var meget social aktiv, blev også politiker i Socialdemokratiet og senere medlem af Folketinget for Retsforbundet, der var et politisk parti med kristelig-socialt tanker som baggrund. Norlev var meget aktiv i Kristeligt-Socialt Forbund, hvis arbejde blev hæmmet af hans "Dogmefri Kristendom" (1926) og af at han knyttede sit sociale syn til en ret dennesidig forståelse af Guds rige. Norlev kritiserede det kirkelige arbejde i Danmark for at være for lidt optaget af det sociale budskab i NT. Evangeliet om Guds rige var for ham hovedsagen i NT, og han så på Guds rige som en praktisk virkelighed, der skulle praktiseres. Guds rige var det store ideal, som man så småt måtte prøve at virkeliggøre her på jorden også på det sociale livs område. Norlev mente, at Guds rige kom, jo mere mennesker levede efter hans vilje hvad enten de var troende eller vantro. Denne politiserende brug af begrebet Guds rige vakte markant modstand i resten af kirkelivet (Schjørring 1980, 124-131).

Formand og stifter for Kristeligt Socialt Forbund var pastor N.F.G.A. Birke (1870-1931), der var på samme teologiske linje. I en nekrolog om Birke stod der, at Henry George's tanker om "Guds Rige, virkeliggjort her paa jorden gennem menneskers for-

staaelse af livets sociale grundlove og deres villie til samarbejde og loyalitet" var og blev livsnerven i Birkes "kristelige personlighed og forkyndelse" (Dansk Kirkeliv 1931, 133). Det var ikke populært i den danske folkekirke at forkynde sådan fra omkring 1910 og fremefter. Ifølge Norlev var der "på højere steder" tanker om simpelthen at fyre Birke, men Sjællands biskop, den konservative grundtvigianer Skat Rørdam, holdt dog hånden over ham på den betingelse at Birke undlod at sige den slags fra prædikestolen. Det blev Birke dog alligevel ved med og han blev endda formand for Præsteforeningen 1920-31 (Maalet og Vejen 1931, 108; Dansk Kirkeliv 1931, 133-134).

I den systematisk-teologiske debat i Danmark blev begrebet Guds rige vistnok for første gang genstand for debat i og med dr. theol. Poul Brodersens bog fra 1925: *De Dødes opstandelse og Kristi Genkomst*. Han kaldte heri kristne til kamp for det gode i verden, ud fra en tro på, at "der er en kristen Optimisme, som grunder sig i troen på, at Gud er større end det onde" (side 87). "I en sådan krise har vi lov at spejle ud efter Kristi åbenbarelse. Vi venter da ikke, at han synligt skal komme på skyerne, men at hans sandhed skal lysne op for menneskene og hans ånd gribe samvittighederne og hjerterne" (side 90). Denne forståelse af Guds rige som dette at Kristi sandhed lyser op på jorden ved at gribe menneskers samvittighed og hjerter modererede og debatterede

Brodersen selv. Ordene vakte alligevel stor opsigt og modstand i et land, hvor man underviste efter Balslev, sang Grundtvigs salmer og som regel arbejdede efter IMs model. Tanken om at en teolog som Brodersen, der siden også tog doktorgraden i teologi, skulle blive universitetslærer for kommende præster, var et sådant skrækscenarium i Indre Mission, at man i anledning af Brodersens bog overvejede seriøst at oprette et Menighedsfakultet i protest mod den teologi, der syntes at vinde frem (Sursum Corda 1925, 133; Lindhardt 1960, 149.152).

Den store kender af vækkelsesstrømningerne i dansk kirkeliv fra 1850-1920, dr. theol. Elith Olesen, har påvist at KFUM-lederen Olfert Ricard talte om Guds rige på en måde, der mindede meget om Social Gospel-folkene. Guds rige var for ham et rige med kræfter af samfundsreformerende og verdenserobrende karakter. Han så for sig Helligånden skabe et Guds rige, der ville fylde også det danske samfund med jordisk retfærdighed og fred mellem samfundsklasser (Olesen 1997, 14.182ff). "Denne drømmende optimisme varede ikke ved", siger Olesen, der også har givet hele afsnittet overskriften: "Drømmen, der brast". Da man vågnede igen, var Tidehverv der.

6. Tidehvervs reaktion mod al hidtidig tale om Guds rige i dansk kirkeliv

I Tidehvervsbevægelsen fra cirka 1925 var man primært *imod*. Man reagerede faktisk imod begge positioner i debatten, både IMs fokus på den personlige frelse og Norlevs fokus på Guds rige som sociale fremskridt. (Schjørring 1980, 142ff) Gustav Brøndsted skrev i Tidehverv 1927: "det ene (Guds-rige-folkene) søger i Retning af den ideelle Samfundstilstand, her eller hist; det andet (flertallets frelsesreligion) i Retning af sjælelige Oplevelser, her eller hist. Det første faar Flertalskarakter og det sidste Entalska-

rakter – men begge steder er ganske umærkeligt Mennesket ved at træde ind paa den centrale Plads. "Vi" i Riget, og "Jeg" i Frelsen"; "der er i en uhyggelig Grad gaaet Selv, gaaet Ego i Frelsestanken – og hvordan skulde vi saa forstaa, hvad Guds Rige er?" Brøndsted fandt, at først når begge begreber – frelsen og Guds rige – blev forstået ud fra hvad Gud vil, ikke hvad vi vil – forstod man spørgsmålet. Gudsrige-tanken fandt han verdsliggjort i samtidens teologi, både hos dem der gjorde den dennesidig (socialt evangelium) og dem, der gjorde det hinsidigt. For ham handlede modsætningen ikke om dennesidig/hinsidig, men om Gud/menneske: Det afgørende var om man tænkte på sig selv og sin egen indsats eller på Guds gerning (G. Brøndsted: "*Guds-Riges-religion – Frelses-religion, foredrag ved Studentermødet paa Nyborg Strand, 10. Juli 1925*", Tidehverv 1927, 65-69 og 85-92).

Brøndsted afviste altså begge holdninger i samtiden, fordi de begge var blevet misforstået af henholdsvis selvoptagede vækkelsesfolk og selvoptagede kristeligt-sociale folk. Begge begreber kunne godt forstås rigtigt, på en ny måde, men det var bare ikke hans eller Tidehvervs anliggende at udfolde det positive anliggende. Tidehverv var kritikerne. Man opstillede ikke noget alternativ, men kritiserede fejlene ved det eksisterende. Derfor kom det heller ikke til en tilbagevenden til for eksempel en bibelsk eskatologi hos Tidehverv. Og da Tidehverv stillede dagsordenen i dansk teologi i mange år, kom Guds rige ikke til at være noget vigtigt begreb i dansk teologi i årtierne efter 1925.

7. Kredse med bevidst eskatologisk vægtlægning

For nogle hang talen om Guds rige også sammen med en tale om Tusindårsriget. Det skete fra slutningen af 1800-tallet,

især i vækkelseskredse udenfor IM. Det var mest i København og i de kredse, der var påvirket fra angelsaksiske vækkelser: Københavns Kirkefond, Luthersk Missionsforening, Kirkens Korshær osv. Der var i disse kredse en række folk, der arbejdede på at få Bibelens eskatologi på banen igen. En af de aktive skikkelser indenfor dette miljø var en københavnsk lægmand, kontorchef E. Sivertsen, født 1877, der foruden at være

aktiv i meget kirkeligt arbejde (ikke mindst Kirkens Korshær) var en flittig skribent om eskatologiske emner. Han var efter Anden Verdenskrig med til at stifte bevægelsen "Ordet og Israel" og stod vistnok bag dennes formålsparagraf: "at det bibelske evangelium om Guds rige, indenfor såvel den kristne menighed som Israels folk, må komme til sin fulde ret."² Så dette syn på Guds rige levede altså også i dansk kirkeliv.

NOTER

- 1 Bogen kan i dag læses elektronisk: <http://www.evangelisk-luthersk.eu/Pontoppidan%20%20Sandhed%20til%20Gudsfrygt/Erik%20Pontoppida1.htm>
- 2 <http://www.ordetogisrael.dk/artikler.php?action=laesartikel&id=299>

LITTERATUR

- Brodersen, P. 1925: *De Dødes opstandelse og Kristi Genkomst*, København.
- Hylson-Smith, K. 1997: *The Churches in England from Elisabeth I to Elisabeth II*, Volume II, 1689-1833, London: SCM press.
- Larsen, K. E. 2001: *Vilhelm Beck – missionspræsten*, Fredericia: Lohse.
- Lindhardt, P.G. (udg.) 1960: *Breve fra F. C. Krarup til Lyder Brun*, København: Gad.
- Olesen, E. 1997: *Der stod et vejr fra vest. Olfert Ricard, Dansk KFUM. Den Kristelige Studenterbevægelse*, Frederiksberg: Anis.
- Scharling, C. I. 1950: "Kristi Genkomst og Kødets Opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig", i *Grundtvig-studier*.
- Schjørring, J.H. 1980: *Kristendom og socialt engagement. V. Ammundsen og hans samtid*, København: Berlingske.
- Zahrnt, H. 1970: *Saken gjelder Gud*, Oslo.

FORFATTER

Kurt E. Larsen
 Majvej 32
 8210 Aarhus V
 +45 21 40 07 85
 kl@teologi.dk